**OS TEXTOS EN LINGUA
GALEGA DOS *OCIOS POÉTICOS*
DO PADRE FEIJOO**

Rosario Álvarez

Instituto da Lingua Galega,
Universidade de Santiago de Compostela

DOI: 10.17075/cbfc.2020.013

1. O VOLUME: VICISITUDES

En traballos publicados con anterioridade (Álvarez / Millán 2016 e Álvarez 2018) deuse noticia do volume *Ocios poéticos del Illmo. Sr. Dn. Fr. Benito Gerónimo Feijoo, beneditino*, manuscrito, compilado e copiado ao seu pasamento. Tamén Rodrigo Olay (2016) resume as súas vicisitudes e, tras considerar o contido, escolma e edita os poemas que considera inéditos da autoría do padre Feijoo; máis tarde (Olay 2019) confirma a do que resulta ser o primeiro poema coñecido de Feijoo (1701), que este editara mantendo o anonimato.

Brevemente, por contextualizar, o volume *Ocios poéticos (OP)* foi confeccionado tras a morte do padre Feijoo (Casdemiro-O Pereiro de Aguiar 1676 – Oviedo 1764), co ánimo de reunir os “ocios poéticos” do ilustre bieito. Así consta nunha nota inicial, tardía (do momento da transmisión comercial, 1900), que polo seu interese e para comodidade dos lectores copiamos de novo; téñase en conta que se trata de noticias indirectas sobre feitos e motivacións moi anteriores no tempo:

Este manuscrito lo halle en Perdecany, en poder de la ama de llaves del fraile exclaustrado de la orden de los benedictinos, Fr. Bonifacio Gonzalez, quien lo heredo del Superior de la Orden, en el Convento de San Benito de Lerez, (provincia de Pontevedra), donde residio el Illmo Sor Dn. Fr. Benito Geronimo Feijoo, y que por orden del citado Superior, se mando recopilar en este manuscrito todos los ocios poeticos del ilustre beneditino, Fr. Benito Geronimo Feijoo. | Vigo 9 de Noviembre de 1900 | Francisco Melendez Polo.

A nota deixa entrever certa relación de consecuencia entre o feito de residir Feijoo en Lerez e a decisión de compilar no manuscrito todos os seus ocios poéticos, pero o lugar de confección é con toda probabilidade Oviedo, non só por estaren alí as súas pertenzas á hora do pasamento, senón porque ao pé da Décima laudatoria inicial se di que esta “es de Don Manuel Sanchez Salvador, Ministro, que fue de esta Real Audiencia, y murio, siendo alcalde de corte”; o deíctico sinala

cara á Real Audiencia de Asturias, onde foi alcalde maior entre 1748 e 1958¹. Insistimos en que se trata dunha copia: cabe supoñer que os documentos orixinais, considerados xa valiosos no seu tempo, permanecerían ben custodiados polos seus albaceas ou herdeiros, e probablemente pasaron a Samos en cumprimento da derradeira vontade.

Carecemos da data de confección, que debeu de ser inmediata, pero en todo caso non anterior a xaneiro de 1767, data en que morre o autor da Décima; se os datos da nota inicial fosen certos e estivesen interpretados correctamente, habería que atrasar a confección ata o século XIX, pois nela dise que o Superior que o manda compilar é o mesmo que llo entrega a Bonifacio, tras a desamortización e a exclaustación do frade². Nada sabemos da identidade do compilador e amanuense, nin hai elementos que nos permitan afirmar que se trate dunha copia única.

Segundo consta nunha nota inicial tardía, o texto pasou en Lérez do entón Superior a Bonifacio González, frade bieito exclaustado, que sería párroco de Perdecanaí desde 1857 ata o seu falecemento en 1891. Daquela o manuscrito viaxou de Oviedo a Lérez, en data e por motivo descoñecidos. Ao finarse o novo propietario, queda en poder da ama, que decide vendelo; así é como, por medio de Francisco Meléndez Polo, que asina a nota, chega á propiedade de Justo E. Areal, que dá noticia del e edita boa parte dos textos en 1901.

Areal morre ao ano seguinte. No tempo que media entre a publicación e o seu pasamento o volume debeu pasar a mans de José Millán, o coñecido editor pon-

¹ Non se descarta que tivese algún outro protagonismo no proxecto compilatorio, pois era un devoto admirador da obra do padre Feijoo. Este refírese a el, en 1749 (1765: 32-33), de forma laudatoria como “dignísimo Ministro de esta Real Audiencia”, e engade aínda que “el expresado Cavallero, que no solo es un noble Legista, mas tambien aficionado à todo género de bella literatura” e “tiene todas mis Obras, las ha leído todas”; e, de feito, exíbeo como firme partidario e defensor público fronte ás acusacións de plaxio de Soto Marne: “Es muy aficionado à mis Escritos. Por lo qual le pareció muy justo vindicar, en la parte que pudiese, mi honor iniquamente ofendido con la nota de Autor plagiario; en cuya consecuencia presentò mi Carta impresa, y el Tratado del Ilustrísimo Languet à algunos Sugetos...”. Rioxano (Lumbreras, c. 1706), morreu en Madrid o 27 de xaneiro de 1767, onde era alcalde de casa e corte (para unha brevisíma biografía, véxase González 2004: 112 e <http://dbe.rah.es/biografias/45069/manuel-domingo-sanchez-salvador>).

² Podería entenderse que a identidade é no cargo e non na persoa que a ocupa, mais trataríase igualmente de superiores de mosteiros diferentes. O derradeiro abade de Lérez (1832-1835) foi Ignacio Fernández de Ulloa, natural de Chantada, que tomara o hábito en San Isidro de Dueñas en agosto de 1791 (Zaragoza 1994: 430).

tevedrés, ao que o unía unha estreita amizade, pois este era tamén o bibliotecario da Sociedade Arqueolóxica de Pontevedra (un dos antecedentes do Museo de Pontevedra, fundado en 1927) e Areal manifestara publicamente o seu desexo de que o manuscrito pasase ao que chamou “Museo Arqueolóxico de Pontevedra”. Estivo oculto dos compiladores dos textos da Idade Moderna ata que un tatara-neto de José Millán o redescubriu, con escasas noticias sobre o posible paradoiro ata promediar os anos sesenta, moi pouco difundidas en todo caso (Álvarez / Millán 2016, Olay 2016).

2. O VOLUME: CARACTERÍSTICAS

O título *Ocios poéticos del Illmo. Sr. Dn. Fr. Benito Gerónimo Feijoo, benedictino* posto polo compilador non ofrece moitas dúbidas desde o seu punto de vista. Coma outros libros dos séculos XVIII e XIX de título semellante, recolle a obra poética dunha persoa que é sobranceira por outra actividade ou condición, mais que inviste os momentos de lecer en cultivar o seu talento literario, con frecuencia a través de composicións circunstanciais. Para o compilador, as obras recollidas e mandadas copiar son da autoría do padre Feijoo, ou en todo caso atribuíbles a el sen que nin o carácter das composicións, nin a lingua empregada nin a caligrafía ofrecen materia de dúbida; con todo, como veremos, a partir dun certo lugar engade pezas doutros autores, citados polos seus nomes, que tamén encherían os ocios do ilustre bieito.

O libro, encadernado en pergameo, está constituído por cadernos desiguais de base 16 pp., aos que, como veremos, se engaden tres follas no inicio e outra ao final, e se intercala outra no primeiro caderno. A numeración en arábigos, feita polo copista con tinta, comeza no n.º 1 coa compilación (p. 11 do volume); chega así ata o 282, inclusive, e continúa a lapis, de forma e posición máis descoidada, quizais doutra man, ata a penúltima páxina escrita, a 287. A escritura do volume, con caligrafía e posta en páxina moi coidadas, acordes co esmero xeral da factura, é sempre da mesma man, tanto nos textos copiados coma nos índices, dedicatoria, etc.

No inicio, tras a folla de garda, o compilador colocou unha “tabla”, a dúas columnas, co contido do volume.

3. O VOLUME: CONTIDO E ESTRUCTURA

3.1. Preliminares

Tras a folia de garda (I-II)³ comeza o índice ou táboa de contido, a dúas columnas (III-V). A carón do título abreviado de cada peza, na marxe dereita da columna, figura a páxina de inicio; os espazos en branco entre a letra e os número énchense cunha coidada liña de raias. Ocupa dúas páxinas completas e tres cuartas partes da terceira, onde se interrompe tras anotar o “Romance en lingua gallega” na páxina 274; as restantes pezas non figuran no índice.

No verso da derradeira páxina de índice (VI) están encolados o ex-libris de Fr. Bonifacio González e mais a nota manuscrita de Francisco Meléndez Polo, asinada en Vigo o 9 de novembro de 1900, declarando a procedencia do libro no momento da compra por Areal.

Segue a páxina (VII) co título e a décima “Al retrato del Autor de un apasionado”, da que é autor don Manuel Sánchez Salvador, segundo se di ao pé, xa falecido no momento da compilación.

No recto da folia seguinte (IX) está encolado o retrato de Feijoo aludido na décima anterior, un gravado asinado por Palomino (Juan Bernabé Palomino y Fernández de la Vega, 1692-1777), co pé “R.mus P. M. F. BENEDICTUS HIERONYMUS FEIJOÛ, / BENEDICTINUS. / Ætat 57” e a fe da autoría, “*Iohannis á Palomino delineavit et sculpsit Matriti*”. É previsible que fose tomado do natural e que fose realizado en 1733, pois aparece publicado por primeira vez en 1734, na anteportada do tomo VI do *Teatro crítico*⁴.

Pecha o grupo de elementos preliminares unha “Dedicatoria al Autor de esta obra en Redondillas” (XI-XII), de autor que ata hoxe nos é descoñecido (editada, como anónima, por Rodrigo Olay Valdés (2018: 459-461).

³ Identificamos con romanos as páxinas do libro non numeradas, que anteceden as marcadas con arábigos polo compilador.

⁴ Esta foi a imaxe iconográfica do padre Feijoo. A partir dela fixéronse outras tiraxes, por veces asinadas por outros gravadores que se limitaron a retallar ou acondicionar a prancha, e novas versións en gravado ou en pintura (cfr. Rodríguez / Rodríguez 2014: 108-133).

3.2. A colectánea

Na sétima folla do volume comeza a colección de textos propiamente dita. O título da primeira peza está antecedido dunha frase de imposible lectura, probablemente unha epígrafe. Foi elaborado co volume xa moi adiantado ou finalizado, polo tanto é doado seguir escrupulosamente a súa orde e paxinación, con algunhas salvidades:

- Falta o “Romance” que ten como primeiro verso “Bien se que adora à Amarilis”, na páxina 126.
- Entre os dous títulos que remiten respectivamente ás páxinas 185 e 186 coloca “Al mismo assumpto en lengua Gallega. Quintillas... 186, y 191”. Na páxina 186 figura, efectivamente, un poema en tres quintillas que desenvolve en galego o mesmo asunto dos dous xeroglíficos anteriores, en castelán, cos navíos ardendo na ría de Vigo tras o desastre da batalla de Rande; dentro do texto, na marxe, pon unha nota remisiva ao fol. 191. Fóra de ordenación, anticipándose, coloca xa tamén o poema “Llanto de la Flota por una Nympha Gallega. Quintillas”, que ocupa as páxinas 191-194 e non repite no lugar correspondente. Probablemente se confundiu e, ao se dar conta do salto, reparouno incluíndo a páxina do primeiro na liña, para logo continuar co índice.
- Unha reparación similar xustificaría “Contra el falso milagro atribuido a San Francisco de Paula. Décimas... 173, y 174”. Semella que lista pola páxina de inicio do poema, pero logo repara en que na páxina anterior está o longo título explicativo e engádea no índice. Cando na páxina precedente só figura o inicio do título ou nota xustificativa non actúa deste xeito.
- O índice remata co “Romance en lengua Gallega”, que ocupa as páxinas 274-280. A que se debe a interrupción? Remataba aquí o plan inicial de compilación dos ocios poéticos do padre Feijoo? Constitúen algún tipo de unidade fronte ao resto, quizais explicada na epígrafe da primeira páxina, hoxe ilexible? Trataremos este conxunto separadamente.

Primeira parte, pp. 1-280

Entre as páxinas, numeradas polo copista, sucédese un conxunto das 111 pezas listadas no índice. A maior parte son poemas (décimas, quintillas, liras, cuartetas, romances, algún soneto...), case sempre de circunstancias, non exentas de humor e de trazos propios dun xoguete literario. Excepcionalmente, advírtese de que se trata dun exercicio de tradución (“Soneto traducido de la Menagiana, tomo 2. Pag. 341 edic. 1.ª Paris año de 1729”, 29; “Epitafio del Aretino Poeta satírico, è impio, traducido de otro italiano”, p. 111); noutros casos, na motivación explícase que se trata dunha réplica a outro poeta ou de aceptar un desafío literario. Na parte final inclúense dous textos en prosa relativamente longos (“Carta de un mozo de mulas” 1.ª e 2.ª, pp. 205-273).

Só hai indicación de autor en “A la Antiquissima, Nolissima [sic], Estatica, i Etica ciudad de Soria. Décimas del Padre Butrón” (p. 197). De José Antonio Butrón y Mújica (1657-1734) hai aínda outros poemas na parte final do volume. Os editores e estudosos da obra feijoniana dan por boa a atribución dos outros poemas a Benito Jerónimo Feijoo, con raros casos de excepción ou dúbida. Olay (2016: 417-427) incorpora ao seu “Índice de testimonios de la poesía publicada de Feijoo” trinta e tres novos poemas, todos os comprendidos entre as páxinas 1-185 que non foran publicados por outros editores e mais un par de coplas dun exorcismo en Casdemiro (p. 203); ao tempo, non cuestiona a autoría dos outros poemas incluídos nese treito.

Os textos de autoría discutible, por discrepancia entre os estudosos do seu labor poético, están comprendidos no último terzo do índice xunto con outros indubitables (pp. 186-280). Olay (2016: 427) coloca estas catro pezas de *OP* entre os cinco “Poemas publicados que presentan problemas de atribución”. Son as seguintes:

- a. A “Décima contra Sotomarne” [*Si el lego que sirve fel...*] (p. 194)⁵. Areal (1901) non a inclúe na súa edición, quizais alertado polo feito de que Feijoo se citase a si mesmo, e anota a dúbida no manuscrito co seu lapis vermello. Con variantes circulou por España e América como mostra de

⁵ Con anterioridade inclúese a décima “Al Archifalsario escriviente el Pe Soto Marne” (p. 180), esta atribuída sen dúbida ao padre Feijoo. Ao pé dela, o amanuense anota “Vid. fol. 194”, en remisión á que nos ocupa.

erudición e inxenio, con diversas atribucións autorais e como anónima; a décima altera para a ocasión estoutra atribuída ao padre Isla (1703-1781)⁶.

Habiendo oído un sermón á un Predicador afamado, preguntaron á el P. Isla, qué le habia parecido, y respondió con la siguiente

DECIMA.

Si el Lego, que asiste fiel
Al Padre Soto, tuviera
Otro Lego, y éste fuera
Mucho mas Lego que él;
Y escribiera en un papel
De estraza manchado, y roto,
De toda ciencia remoto
Un Sermon; este Sermon
Fuera sin comparacion,
Mejor que el del Padre Soto.

Imaxe 1. Décima denigratoria de Soto Marne, *OP*, p. 194

⁶ Isla, José Francisco de (1797): *Rebusco de las obras literarias así en prosa, como en verso, del P. Josef Francisco de Isla, de la extinguida Compañía de Jesus*. Tomo primeiro. Madrid: Pantaleon Aznar.

Imaxe 2. Soneto ao novísimo impugnador do *Theatro crítico*, *OP*, pp. 179-180

- b. O soneto “Al novísimo impugnador del Theatro crítico, que en 2 tomos acaba de parecer en Salamanca” [*Plaza, que à plaza sale un valadron...*] (pp. 179-180), que ten sólida tradición de atribución tanto a Feijoo coma a Sarmiento (Olay 2016: 353), mais no caso deste apoiada non só pola inclusión nas tres coleccións máis acreditadas que constitúen o seu corpus⁷ senón porque noticias da época repiten que frei Martín a publicou

⁷ Véxase a “Guía de fondos de Martín Sarmiento en arquivos e bibliotecas (por orde alfabética)”, do *Proxecto Sarmiento*, do Consello da Cultura Galega en colaboración co Instituto da Lingua Galega (I. P. Henrique Monteagudo, http://www.consellodacultura.gal/sarmiento/files/2008/04/guia_de_fondos1.pdf): colección do Arquivo da Casa Ducal de Medina Sidonia, COL. MS (SLB): Tomo I, f. 291r; colección da Biblioteca Nacional, COL. DÁVILA: Tomo I.1 (f. 282). BN, Ms. 20.374, Micro. 301; colección da Real Academia de la Historia, Tomo I, (f. 224), RAH Ms. 9/1817.

nunha folla solta⁸. É coñecida a resistencia de Sarmiento a dar ao prelo as súas obras, un silencio que rompe en contadísimas ocasións e case sempre en defensa de Feijoo, e ata onde sabemos só a *Demonstración Crítico Apologética* (1732) saíu co seu nome; non semella verosímil, con todo, que a folla circulase en Madrid con atribución falsa sen protesta por parte súa.

- c. Os dous poemas en lingua galega dedicados ao desastre da Frota da Prata na ría de Vigo, o breve “Al mismo assumpto en lengua gallega”, en tres quintillas (p. 186) e o máis longo, co mesmo metro, “Llanto de la Flota por una Nympha Gallega”, sobre os que volveremos. Areal, que as dá a lume, manifesta as súas dúbidas (“los inteligentes lo dirán”, 1901: vi), mais non son tan firmes como para non incluílas no volume e colócaas nun capítulo final temático, onde tamén inclúe os dous xeroglíficos en castelán co mesmo asunto (p. 185 do manuscrito). Olay expón de xeito axustado os fíos fundamentais do debate sobre a autoría e a alí remitimos (2016: 352-353). Condensando aínda máis, a favor de B. J. Feijoo xoga que os dous poemas figuran en *OP* como obra súa, que a López Peláez (1902) tamén lle parecen del e que do máis extenso existe unha versión manuscrita no Museo de Pontevedra que tamén foi atribuída, de xeito independente, ao padre Feijoo. En contra, adúcese non haber constancia de que Feijoo usase a lingua galega noutros escritos e unha tradición inaugurada por Álvarez Blázquez (1959) que o atribúe ao seu irmán Anselmo, baseándose en que deste si se coñece un poema en galego⁹ e en que tiña

⁸ Así se di expresamente no vol. I da colección de Medina Sidonia (copiada ca. 1770-1778), a fonte máis esmerada e importante para o coñecemento do seu legado: “Este soneto le compuso el Pe. Mro. Sarmiento, el año 1749, y le imprimio en una hoja volante” (Monteagudo / Viso 2009: 193). Tamén o copista da colección Dávila (copiada pouco máis tarde, 1784-1785) se fai eco: “Este soneto le compuso el Pe. Mtro. Sarmiento el año de 1749 y le imprimió en unha hoja volante”, comentario ao que un dos máis recoñecidos compiladores da bibliografía feijoniana replica “No conozco la hoja volante a que alude el copista, ni parece que nadie la haya visto” (Caso / Cerra 1981: 148).

⁹ “De don DE DON ANSELMO FEICO Y Monte Negro, vezino de la Granja Del Mato, Reyno de Galicia, Provincia de Orense. | *En Idioma Gallego*. | GLOSSA.”. Primeiro verso: *E vos non vedes à teima*. Publicado, con outro do seu irmán Plácido, tamén en galego, en *Sagradas Flores del Parnaso, de la bien templada lyra de Apolo, que a la reverente catholica acción, de aver ido acompañando sus Magestades al SSmo. Sacramento, que iba a darse por Viatico á una Enferma, el día 28 de Noviembre de 1722. Cantaron los mejores cisnes de España...* Madrid: Imprenta de Juan de Ariztia, p. 135. Transcripción, edición e copia

condicións para ser o “eu” lírico por estar presente na defensa da praza de Vigo contra os ingleses. Sobre a febleza destes argumentos volveremos máis adiante.

O último poema desta serie é o “Curioso Romance en Lengua Gallega, que cuenta el Galanteo, y Celos de Mozo, y Moza de aquella Plebe”, seguido dunha exposición en prosa sobre a lingua galega (pp. 274-280). Areal (1901: ix) non o incluíu na súa edición por crer que non é da súa autoría, sen dar máis explicacións; por contra, Álvarez Blázquez (1959), que non chegou a coñecelo por estar na altura o manuscrito dos *OP* aínda perdido, tamén llo atribúe a Anselmo Feijoo. Volveremos sobre o asunto no seguinte capítulo.

Segunda parte, pp. 281-288

A segunda parte, non listada na táboa de contido, é menos homoxénea. Salvo a primeira peza (pp. 281-281), está numerada con lapis, no noso parecer por outra man. Hai tamén diferenzas no menor esmero da caligrafía e na posta en páxina. Son seis pezas, cinco en verso e unha en prosa.

Non hai dúbida de que tres poemas non son de Feijoo, pois menciónase expresamente outra autoría: “De Fruíme sobre esta copla” (p. 281), no que Diego Cernadas de Castro glosa en lingua galega a copla “Adan non pudo pecar. / Christo non resucitou. / San Juan non ò bautizou. / Ningun se pode salvar”; “Al caballo de bronce de el Retiro Canción Real de el Padre Joseph Butron” (p. 285); e “El mismo Padre Butrón en ocasión de porfiarle los colegiales de San Ambrosio de Valladolid para que dicesse algo” (p. 286).

A eles pode sumarse outro poema que narra en ton xocoso un sucedido, con implicacións de protocolo e xerarquía, localizado fóra do seu ámbito xeográfico e da súa orde: “Competencia, que el Prior de San Juan de Dios de la Villa de Ocaña tuvo con el Padre Retor de la Compañía de Jhesus y con el Padre Prior del Carmen de la misma Villa sobre preferencia de asientos. Decimas” (pp. 283-284, a

do orixinal accesibles en *Gondomar*: <http://ilg.usc.es/gondomar/es/index.php?action=file&id=xmlfiles/GOND033.xml>.

primeira a dúas columnas). Parece probable que alguén máis próximo dos feitos, quizais o mesmo autor, llo remitise sabendo das súas afeccións.

“Apuntamientos de un Chronista Español para la Historia de Este medio siglo” (p. 284, a dúas columnas). Areal non o edita nin o sinala no manuscrito; Olay (2016) non o menciona, de modo que ignoramos os motivos de exclusión. Existe cando menos outra copia manuscrita do século XVIII, co título “Asuntos que se han de tener presentes para continuar la Historia de España en este siglo”, anónima (BN MSS/23132/6).

O volume remata coa copia da “Carta de el Rey de Prusia a Mr. Formey Secretario de la Academia de Berlín en 27 de *septiembre* de 1759, avisandole de la muerte de Maupertuis, su ministro” (p. 286).

4. OS TEXTOS EN GALEGO

Por tanto, no volume *OP* figuran catro textos en galego, tres sen indicación de autoría e outro “De Fruíme”. O primeiro e o segundo, “Al mismo assumpto en lengua gallega”, en tres quintillas (p. 186) e o máis longo, co mesmo metro, “Llanto de la Flota por una Nympha Gallega”, eran coñecidos porque, por fortuna, foran incluídos por Areal (1901) nas súa selección, mais a desaparición do manuscrito supoñía un atranco para ao seu estudo. O terceiro, “Curioso Romance en Lengua Gallega, que cuenta el Galanteo, y Celos de Mozo, y Moza de aquella Plebe” só foi mencionado por Areal, polo que permaneceu oculto para os estudosos ata que reapareceu o volume *OP*. O texto de Fruíme era coñecido, mais unha nova versión sempre engade novos elementos para o estudo da lingua, literatura e cultura dunha época tan parca en testemuños. Todos eles foron incorporados ao proxecto *Gondomar*, a onde remitimos, xunto ás edicións e estudos que se mencionarán en cada caso.

4.1. Pranto da ninfa Zigalia

Ademais dos dous poemas de *OP*, en 3 e 15 quintillas, respectivamente, contamos con outra versión manuscrita do poema extenso conservada no Museo de Pontevedra (Manuscritos, 1-21), entre os papeis de Salvador Cabeza de León, co

título “Llantos de la Ninfa Zigalia”¹⁰; a copia pontevedresa (no sucesivo, *MP*), ademais de presentar variantes textuais, inclúe ao remate outra estrofa de catro versos e unha nota aclaratoria do significado da derradeira palabra. En Álvarez / Millán (2016) foron estudadas, cotexadas e editadas todas tres; remitimos alí para os datos que sustentan as afirmacións do resumo conclusivo que segue.

O desastre da Frota da Prata (1702) foi un acontecemento que conmocionou a sociedade española da época e moito máis os que a viviron de preto, como con certeza ocorreu en todo o ámbito as Rías Baixas. Entre 1701 e 1707 Feijoo está en Lérez, primeiro como Pasante e despois como Lector de Filosofía (Odriozola 1965a: 137), polo tanto moi preto do lugar da batalla e a unha distancia máxima de dúas leguas desde onde podería contemplala a salvo e en vivo. Non temos o seu testemuño sobre as súas vivencias diante dos graves sucesos, pero si o dun novísimo Pedro Joseph, que era discípulo nesas datas e que, xunto con outros, tivo que ser evacuado a posicións interiores máis seguras; o impacto foi tal que así o lembra en 1767 o xa idoso Martín Sarmiento, ao facer balance da súa obra en relación coa súa biografía nesa sorte de curriculum vitae que é o *Catálogo de los pliegos* (Santos 2002: 74):

- 1695 A la noche de 9 marzo, nazi yo; y el dia 19 me bautizaron con el nombre de Pedro Joseph.
- 1702 Eché mi primera firma en la plana de 4, y a mediado de octubre, quemó el Inglés la flota de Vigo, en Redondela; y las 40 monxas de Santa Clara de Pontevedra, huyeron a Tenorio, y yo con ellas. Asta 710 escrivi muchos pliegos para cosas de mis padres, y para la Grammatica.

En *OP* o suceso está tratado en tres ocasións. Primeiro nun par de “Geroglíficos” (p. 185) que, por estar en castelán, ningún dubida en atribuír ao padre Feijoo (cf. Olay 2016, co número 74), salvo Álvarez Blázquez (1959: 264), que tamén llos apón a Anselmo porque “o segundo dos cales ven ser coma unha introduzón das quintillas galegas”.

¹⁰ Esta foi considerada autógrafa polo ilustre polígrafo e bibliógrafo Antonio Odriozola (1965b: 157), responsable da *Exposición bibliográfica del Padre Feijoo (1676-1764)*, promovida polo Museo de Pontevedra en 1964. O cotexo con outros textos con seguridade autógrafos non permite concluír con certeza.

Imaxe 3. Xeroglíficos do padre Feijoo sobre a batalla de Rande, *OP*, p. 185

Séguenlle as tres quintillas “Al mismo Asumpto” (p. 186) e logo, un pouco máis adiante, o poema “Llanto de la Flota por una Nympha Gallega. Quintillas” (pp. 191-194).

A propósito dos tres testemuños en galego, en Álvarez / Millán (2016) chégase ás seguintes conclusións:

1. A versión breve non é o xermolo do poema extenso, senón ao contrario: probablemente foi acurtado e cambiada a orde das tres quintillas seleccionadas para servir como xeroglífico. Canto á versión longa, *OP* presenta maior grao de reflexión sobre a forma gráfica do galego e un sistema grafe-mático máis elaborado ca *MP*, polo que cabe presumir que esta sexa máis antiga; en todo caso, unha non é un simple traslado da outra.
2. Da análise lingüística do texto, e máis concretamente da variación diatópica, conclúese que o texto ten algúns trazos moi particulares que conducen a un pequeno territorio ourensán situado na contorna da cidade

de Ourense, sobre todo ao S e E desta, que comprende Casdemiro¹¹. Os riscos diferenciais ourensáns de *MP* practicamente desaparecen en *OP*, supoñemos que a causa dun cambio de posición verbo das características dun galego escrito (de preferencia supradialectal), en consonancia coas mudanzas gráficas xa referidas.

3. A versión *MP* puido realizarse en data inmediata, aínda baixo a impresión dos feitos, pero *OP* é de datación posterior máis difusa.
4. Verbo da autoría, a análise revela que non hai ningunha razón para negarlla a Benito Jerónimo Feijoo. Posto que está nunha parte en que todos os outros poemas son atribuídos a el polos estudiosos (salvo a citada “Décima contra Soto Marne”) e polo compilador, parece lóxico que estes tamén o sexan; en todo caso, son os de opinión contraria os obrigados a probar que el non pode ser o autor. Vexamos os dous argumentos dados en contra ata o momento:

- “... a causa de estar (...) escritos en lingua gallega, y al no haber constancia de que Benito Jerónimo la utilizase nunca en sus escritos” (Olay 2016: 352). Non podemos entrar nas razóns do padre Feijoo para non usar con maior frecuencia o galego nos seus escritos, a pesar de ser esta, sen dúbida, a súa lingua familiar inicial¹². Non estraña, en todo caso, sabendo que no seu tempo a lingua vivía vizosa na oralidade pero era inusual na escrita. Ata que punto nesa falta de cultivo máis intenso influíu o feito de residir a maior parte da súa vida adulta e activa, cando podía tomar consciencia, fóra de Galicia?: iso explicaría por que, por contra, puido facelo estando en Lérez e en ocasión de tanto impacto emocional. Xa o dixo tamén Álvarez Blázquez (1959: 262): “Non é que fose estrano que o P. Feixóo escribira en galego, tal

¹¹ Reforza a autoría dun Feijoo Montenegro, obviamente, mais non eran eles os únicos ourensáns cultos desa contorna capaces de poetizar na altura (Álvarez / Millán 2016: 263).

¹² Antolín López Peláez, facendo un canto acendido ao uso do galego por parte Sarmiento, por amor e vindicación da lingua propia e dos seus pais, sinala que foi “más simpático en esto qué Feijoo”, e engade en nota a rodapé, semella que esperanzado, “El erudito y diligente D. Justo E. Areal, ha encontrado recientemente dos poesías gallegas que parecen de Feijoo, á quien se le atribuyen en un antiguo M.S. (López 1901: 303). Refírese, naturalmente, a estes, publicados por Areal nese mesmo ano.

coma, en realidade, o fixeron seus hirmáns”¹³; chamamos a atención sobre a esaxeración de afirmar que o seu irmán Anselmo escribiu “otros textos poéticos en gallego”, pois só conservamos un único testemuño.

- “o que causaba estraneza [para a atribución ao padre Feixoo] era aquela viva visión do combate naval de Rande, aquela fonda amargura de quen parecía tivese presente nos ollos o dramatismo de tales xornadas” (Álvarez Blázquez 1959: 262). O argumento é facilmente rebatible: porque é falso que sexa preciso asistir en primeira persoa a feitos comprobables para narralos con dramatismo e fonda emoción poética, como demostra a boa poesía de todos os tempos; porque non convén confundir o poeta co “eu” lírico; e porque, mesmo buscando a verosimilitude a modo de crónica e non de poema, o “testigo” aludido non é un dos protagonistas na defensa da frota senón a ninfa Zigalia (acrónimo de Galicia) elixida polo autor como voz narradora. Por outra banda, por se cumprise o impacto emocional directo, xa mostramos que tamén Benito Jerónimo, aos seus 26 anos, estaba ao pé do escenario da batalla naval.

Quixemos mostrar a escasa consistencia dos argumentos para negarlle a autoría do poema ao padre Feijoo e atribuírllo ao seu irmán Anselmo. A prol do irmán máis vello podemos aducir, ademais, os seguintes argumentos: hoxe sabemos que iniciara xa a súa actividade poética en 1701 (Olay 2019); a pericia versificadora

¹³ O pai, Antonio Feijoo Montenegro, tiña fama de poeta talentoso e prolífico, con gran capacidade para repentizar longos poemas (Cid Rumbao 1948). De Anselmo e Plácido só coñecemos cadanseu poema, presentados nun certame en Madrid en que non había esixencia nin limitación lingüística, polo tanto escritos excepcionalmente en galego por propia vontade (1723). Ambos fan, con todo, a finta de estaren dalgunha maneira obrigados pola contorna familiar e de non teren habilidades acreditadas como poetas. Di Plácido: “Escoiten, que falo eu / na miña lingua galega, / que, anque teño a musa lega / e pra copras non naceu, / unha nai que me pareu / i outra vella miña tía / deron connigo á porfía / sobre o galego falar, / e nil me mandan glosar / *el acaso de este día*. / Pero eu ben podo decir / que, anque en ela me criei, / aínda falar non-a sei / nin aínda a sei escribir. / Mas por non dar que sentir / á nai que en min se revé, / gardando de fillo a fe, / dixer: «eu porei na glosa / unha acción tan relixiosa», / *y el ver los reyes a pie*”. E Anselmo: “¿E vós non vedes a teima / en que deu a mía xente, / que hei de glosar de repente / sin ter xeño nin freima? / (...) a trompicós vou andando, / que meterme na poesía / foi en min gran loucaría”. <<http://ilg.usc.gal/gondomar/es/index.php?action=texts&q=author:Feijoo%20y%20Montenegro>>.

e o talento literario da peza están á altura dos demostrados por Benito Jerónimo noutras pezas de *OP*, que sen seren extraordinarios están moi por riba dos exhibidos polos seus irmáns dúas décadas máis tarde nos únicos poemas que lles coñecemos; e, sobre todo, os ecos e paralelismos da *Farsalia* de Lucano conducen á vasta cultura clásica e aos gustos literarios do padre Feijoo, ben documentados (véxanse, entre outros, Otero Pedrayo 1972 e, máis recentemente, Olay 2015).

4.2. Galanteo de mozo e moza

O “Curioso Romance en Lengua Gallega, que cuenta el Galanteo, y Celos de Mozo, y Moza de aquella Plebe” (pp. 274-280) pecha a táboa de contido inicial, co título abreviado como “Romance en lengua Gallega”. Para a edición e estudo remitimos a Álvarez 2018; para o facsímile e multiedición remitimos unha vez máis a *Gondomar*¹⁴.

Trátase dun romance en 168 versos en que Amaro, o mozo protagonista, narra en primeira persoa as súas coitas de amor, pois leva dous anos perdidamente namorado de Mingotiña e, aínda que percibe leves indicios de posible correspondencia, teme que o feito de ser pobre faga imposibles as súas aspiracións. Conta como viu a Mingotiña indo cara á romaría de San Caetano, e descríbea primorosamente, adornada coas galas de festa e as súas virtudes; conta tamén da pelexa que tivo cun seu curmán, rico, que a pretende.

Os veciños diríxense nun día de festa, en acción de grazas, cara a unha igrexa ou ermida de san Caetano. En Álvarez 2018 arguméntase a favor da identificación coa capela erixida en 1701 nas aforas de Santiago de Compostela, dependente entón de San Miguel dos Agros e hoxe parroquia independente (desde 1970). Posto que o culto a san Caetano se estende no século XVIII, a referencia serve en todo caso como límite temporal (difuso) *post quem*.

No texto non hai outros datos que permitan conxectar sobre a motivación e ocasión do poema. Só podemos afirmar que contén elementos de diálogo en estilo directo e apelacións dramáticas a alocutarios, incluso provocacións para animar a reacción, polo que é moi verosímil que fose concibido para unha representación dun único actor con público. Circulou no século XVIII, pois Sobreira

¹⁴ Anónimo, “Galanteo de mozo y moza”. <<http://ilg.usc.gal/gondomar/es/index.php?action=file&id=xmlfiles/GOND051.xml>>.

fai referencia a el, como fonte testemuñal da voz *atafegar*, citándoo polo primeiro verso, “De dous anos a esta parte” (1979 [1792-1797]: 290), e consignando unha variante fonética distinta da do noso manuscrito; non sendo probable unha circulación exclusivamente oral, é previsible que esa sexa unha das copias que aínda están por desvelar.

As características lingüísticas do texto, cotexadas coas dous seus contemporáneos e cos coñecementos actuais de dialectoloxía histórica, suxiren un autor da banda de transición entre o galego occidental e o central, próximo á estrema entre as dioceses de Santiago de Compostela e Lugo (isto é, non tudense)¹⁵. En definitiva, a diferenza do concluído sobre “Pranto da Ninfa Zigalia”, neste caso hai argumentos lingüísticos para non apoiar a autoría de Benito Jerónimo Feijoo; a pesar de pechar a relación de pezas feijonianas da táboa de contido, o “Galanteo de mozo e moza” é o primeiro do grupo misceláneo que segue.

A datación do texto é imprecisa. Pensado (1983: 40) data en 1760 o testemuño gráfico <acouxo> (con gheada, por *acougo*), tomado do mesmo manuscrito e ofrecido polo seu amigo e colega Isidoro Millán; ignoramos cal dos dous ilustres filólogos chegou a tal conclusión e con que argumentos, salvo que a datación cronolóxica ten como termo *ante quem* a data de pasamento do padre Feijoo, o 26 de setembro de 1764. Como xa foi indicado, o culto a san Caetano sitúanos no século XVIII, polo que é descartable que sexa anterior. A ollada aos datos lingüísticos do texto con perspectiva diacrónica revela que hai dúas liñas aparentemente contradictorias, que cómpre conciliar: dunha banda, un certo arcaísmo morfolóxico (*axo* ‘hei’, *so* ‘[eu] son’, *trago* ‘traio’, *aquesta* e *aquese*, *maes* ‘males’...), que nos leva cara a unha datación temperá ou cara a un autor de moi avanzada idade e/ou con trazos moi conservadores; doutra, unha sorprendente modernidade e uniformidade gráfica (<nh> para /ɲ/, <x> para /ʃ/), que pode ser debida á copia obrante en poder de Feijoo e non atribuíble ao orixinal. Por iso, con cautela, sen aventurar maior precisión, datamos o poema na primeira metade do século XVIII.

Complétase cunhas breves notas léxicas marxinais, en aparencia destinadas a facilitar a comprensión dalgúns termos ou expresións a alguén que non está familiarizado coa lingua galega ou coa variedade en que está escrita; en definitiva, mostran que é unha copia que foi preparada para ser remitida. Ao remate

¹⁵ Non semella de Diego Cernadas, tan prolífico na altura, con características máis occidentais.

do poema figura unha nota lingüística en prosa en español (“Adviertese, que el Idioma Gallego tiene, como todos los demas en el mundo, su propia, y nativa Pronunciación...”, p. 280), que pode ser do mesmo autor do poema ou non; a análise do texto e as ideas expostas só permiten concluír, polo momento, que contén unha moi notable coincidencia coa posición defendida ao respecto polo padre Feijoo (Álvarez 2018). ¿Acaso foi el quen engadiu as glosas marxinais e esta nota ilustrativa sobre a lingua galega e as súas características gráficas e fonéticas?, ¿para enviarllas a quen?

4.3. De Fruíme sobre esta copla

O cuarto poema en galego de *OP*, “De Fruíme sobre esta copla”, é unha versión nova dun coñecido poema do compostelán Diego Cernadas de Castro, o cura de Fruíme, a partir de “Adán non pudo pecar...” (pp. 281-282), que glosou tamén en castelán en diversos tons. As versións en lingua galega forman parte do “ciclo Fole”, ou sexa da súa polémica pública co cóengo compostelán Pedro Fole de Navia, e por iso datables ca. 1752-1755. Coñecíanse outras tres versións, con lixeiras variantes textuais e gráficas, e con moi diferentes preámbulos xustificativos¹⁶:

- “Los que entienden la lengua Gallega, y saben los cuentos ruidosos, que tube con el Canº de Santiago D. Pedro Fole, puede ser le hallen chiste ala glosa de la copla antecedente, que en aquellos tiempos corrió mucho, y por si acaso gusta, se pone aqui”. Tense por autógrafa e forma parte da colección de manuscritos da Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela: ms. 631, fol. 88r-88v. Foi editada por Pardo de Neyra (2002: 174-175) e por García Cortés (2002: 227-229).
- “Segunda Glosa del Author à esta Redondilla, que conbirtio en Satira contra Don Pedro Fole, Canonigo dela Santa Yglesia de Santiago, de quien se sentia algo lastimado”. É copia douta man no mesmo manuscrito da Biblioteca da Universidade de Santiago de Compostela: ms. 631, 113r-114v. Editado por Pardo de Neyra en nota a rodapé

¹⁶ Remitimos a *Gondomar* para a multiedición e facsímile dos testemuños conservados. <<http://ilg.usc.gal/gondomar/es/index.php?action=texts&q=author:Diego%20Antonio%20;>>.

(2002: 175-176), en confronto co texto da copia que considera autógrafa.

- “Como anduvese estos días pola Vila una copra dàs que se fan â proba da Musa, savendo ô Mozo de Camara de Fol, què ô Criado do Crego tiña seu ramo de vena, quixo ver, como puxaba polo entendemento, e pidiulle quèllà glosasse. Ô Probe polo seu punto, consintíu nesso, ê, como hè gallego Maziso, vendo, què â redondilla, aunque era Castellana, tiña ô mismo orden, sintido, ê consonancia, nà sua lingua, trasladaria nela, por què topoù assi mais churume. | Eyla Vaÿ”. Consérvase na Real Biblioteca: RB II/1975-1977 (tomo III, fol. 79r). Edición, estudo e cotexo coas anteriores en Álvarez / Rodríguez Montederramo (2010).

A versión do *OP* carece desta introdución e vén mesmo a seguir ao título xa indicado. As diferenzas gráficas coas versións anteriores non semellan especialmente relevantes: en liñas xerais, mostra maior similitude coa copia da BN, pero non faltan concomitancias coa segunda da BUSC e, en menor medida, coa que se considera autógrafa. Fruíme difundiu amplamente a súa obra de circunstancias en copias manuscritas, preocupación que neste caso amplificaba o carácter escarnecedor do seu opoñente; por iso nada estraña que as copias, do seu puño e letra ou non, ofrezan variantes nunha época en que non hai preocupación por unha norma estable. Tendo en conta a coñecida devoción de Diego Cernadas polo padre Feijoo (cfr. Olay 2018), é moi probable que o texto lle fose remitido polo propio autor; sorprende, con todo, nese caso, a falta de motivación do inicio, mais acaso foi retirada polo amanuense no proceso de copia.

5. CONCLUSIÓN

Máis alá da relevancia que lle outorga ao volume manuscrito *OP* ser a fonte que achega o maior número de inéditos ao corpus poético feijoniano (Olay 2016: 348), quixemos mostrar a importancia que ten desde o punto de vista da historia literaria galega e do inventario de textos escritos nesta lingua durante a Idade Moderna, especialmente parca en testemuños, aínda que nas últimas décadas se veñen producindo importantes descubertas, no ronsel dos sempre lembrados

Xosé María Álvarez Blázquez e José Luis Pensado. Grazas a este traballo colectivo, máis ou menos sistemático pero constante, estes séculos van sendo cada vez menos escuros.

Un volume importante da produción literaria corre manuscrito, como mostran o poema do de Fruíme e o “curioso romance”, así coma outras pezas en español incluídas ao final de *OP*, e só pasa ao prelo este ou aquel poema que ten a fortuna de ser seleccionado polos compiladores da obra, xeralmente a título póstumo. Por caso, as glosas galegas de “Adán non puido pecar” do ciclo de Fole, por algunha razón, non foron incluídas na vasta *Obra completa* de Diego Cernadas, seguramente non por falta de copias; ou a maior parte da obra poética de Benito Jerónimo Feijoo, que el non considerou pertinente dar ao prelo en vida, e moito menos co seu nome, e que tampouco o círculo culto, académico ou monástico, que o rodeaba estimou merecente de conformar un volume impreso. Literatura secundarizada por múltiples razóns concorrentes e por iso candidata a desaparecer se deixar pegada: respecto da actividade pública principal, que daría lugar a outro tipo de textos, eses si merecentes de ser dados ao prelo con autoría expresa; por tras doutras cimeiras literarias dos mesmos autores, non circunstanciais para encher os ratos de lecer e de carácter máis formal; nalgúns casos, parece ser, por estaren escritas nunha lingua que non é corrente no ámbito. Os afectos á imponente figura do de Casdemiro e estudiosos da historia da literatura e cultura españolas comezaron tardiamente a mostrar interese polo Feijoo poeta, e por iso é de encomiar o bo acordo de quen mandou compilar os seus *Ocios poéticos*.

Canto á autoría dos poemas, está fóra de discusión, naturalmente, o de Diego Cernadas, contido na parte final, miscelánea, do volume *OP*. Sostemos que B. J. Feijoo non é o autor do *Galanteo de mozo e moza*, corroborando o xa dito noutro lugar (Álvarez 2018) sobre as características lingüísticas do texto, aínda que si puido engadir a nota lingüística final e, acaso tamén, as glosas marxinais; a derradeira peza listada no índice formaríase parte, daquela, do grupo dos engadidos finais. Por contra, seguimos sostendo, aínda con maior convencemento, que as dúas pezas dedicadas ao desastre da frota na ría de Vigo forman parte do corpus feijoniano (Álvarez / Millán 2016), coma as outras que as rodean, sen que nin a análise da estrutura e contido do volume nin outras perspectivas de análise ofrezan razóns de dúbida, antes ben elementos confirmatorios.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ÁLVAREZ, Rosario (2018): «*Galanteo de mozo e moza*, romance en lingua galega (séc. XVIII). Edición e estudo», *Madrygal* 21, 15-31. <<http://dx.doi.org/10.5209/MADR.62591>>.
- ÁLVAREZ, Rosario / Francisco MILLÁN RODRÍGUEZ (2016): «O “Pranto da frota, por unha ninfa galega” (c. 1702). Tradición manuscrita, autoría, edición e estudo». *Cuadernos de Estudios del siglo XVIII* 26, 233-270. <<https://doi.org/10.17811/cesxviii.26.2016.233-270>>.
- ÁLVAREZ, Rosario / Xosé Luís RODRÍGUEZ MONTEDERRAMO (2010): «Un novo testemuño da glosa a “Adán non pudo pecar”, do cura de Fruíme», *Boletín da Real Academia Galega* 371, 309-332. <<http://publicacionsperiodicas.academia.gal/index.php/BRAG/article/view/368/382>>.
- AREAL, Justo Eliseo (1901): *Poesías inéditas del Padre Feijoo. Sacadas a luz por Justo E. Areal*. Tui: Tipografía Regional.
- CASO GONZÁLEZ, José Miguel / Silverio CERRA SUÁREZ (1981): *Benito Jerónimo Feijoo. Obras completas. Tomo I. Bibliografía*. Oviedo: Cátedra Feijoo / Centro de Estudios del Siglo XVIII.
- CERNADAS DE CASTRO, Diego (1778-1781): *Obras en prosa y verso del cura de Fruíme D. Diego Antonio Cernadas y Castro, natural de Santiago de Galicia*. Madrid: Joaquín Ibarra.
- CID RUMBAO, Alfredo A. (1948): «La verdadera patria del Padre Feijoo y otras notas inéditas sobre su apellido y familia», *Boletín del Museo Arqueológico Provincial de Orense* 4, 5-37.
- FEIJOO, Benito Jerónimo ([1749] 1765): *Justa repulsa de inicuas acusaciones*. 4.ª impresión. Madrid: Imprenta de Antonio Sanz.
- GARCÍA CORTÉS, Carlos (2002): *O cura de Fruíme. Diego Antonio Cernadas e Castro (1702-1777). Recuperación biográfica. Catalogación da obra publicada. Antoloxía poética galega*. Santiago de Compostela: Instituto Teolóxico Compostelano.
- Gondomar = ÁLVAREZ, Rosario / Ernesto GONZÁLEZ SEOANE (eds.) (2017): *Gondomar. Corpus dixital de textos galegos da Idade Moderna*. Santiago de Compostela: Instituto da Lingua Galega. <<http://ilg.usc.gal/gondomar/>>.
- GONZÁLEZ CAIZÁN, Cristina (2004): «Colegiales riojanos en el Colegio Mayor de Santa Cruz de Valladolid. Siglos XV-XVIII», *Brocar. Cuadernos de Investigación Histórica* 28, 101-116. <<http://dx.doi.org/10.18172/brocar.num28>>.
- LÓPEZ PELÁEZ, Antolín (1901): *Los escritos de Sarmiento y el siglo de Feijoo*. A Coruña: Andrés Martínez ed.
- MONTEAGUDO, Henrique / Silvia VISO (2009): «Índice das obras de frei Martín Sarmiento na Colección Medina Sidonia», *Boletín da Real Academia Galega* 370, 179-229. <<http://publicacionsperiodicas.academia.gal/index.php/BRAG/article/view/340/354>>.
- ODRIOZOLA, Antonio (1965a), «El magisterio del Padre Feijoo en Lérez y Poyo», *El Museo de Pontevedra* XIX, 135-138.
- ODRIOZOLA, Antonio (1965b), «Guión de la exposición [bibliográfica del padre Feijoo (1676-1764) conmemorando el centenario de su muerte]», *El Museo de Pontevedra* XIX, 143-158.
- OLAY VALDÉS, Rodrigo (2015): «La poesía y sus constitutivos esenciales según Feijoo», *Cuadernos dieciochistas* 16, 339-369. <<http://dx.doi.org/10.14201/cuadieci201516339369>>.
- OLAY VALDÉS, Rodrigo (2016): «Treinta y tres poemas inéditos de Feijoo y reconstrucción de la historia textual del corpus poético feijoniano», *Cuadernos de Ilustración y Romanticismo* 22, 339-433. <https://doi.org/10.25267/Cuad_Ilus_Romant.2016.i22.17>.

- OLAY VALDÉS, Rodrigo (2018): «La construcción póstuma de la figura de Feijoo: los poemas laudatorios de sus exequias fúnebres (edición del corpus)», *Creneida* 6, 446-492. <<https://doi.org/10.21071/calh.v6i.11554>>.
- OLAY VALDÉS, Rodrigo (2019): «El primer escrito de Feijoo: noticia de un poema aparecido en 1701 en honor de Felipe V», *Castilla. Estudios de Literatura* 10: 51-70. <<https://doi.org/10.24197/cel.10.2019.51-70>>.
- OTERO PEDRAYO, Ramón (1972): *El Padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos Padre Feijoo.
- PARDO DE NEYRA, Xulio (2002): *O labor lírico do ilustrado cura de Fruíme. Textos galegos de Zernadas y Castro*. Noia: Laiovento.
- RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, Xulio / Avelino RODRÍGUEZ GONZÁLEZ (coord.) (2014): *O Padre Feijoo. Cidadán libre da República Literaria*. Ourense: Xunta de Galicia.
- SANTOS PUERTO, José (2002): «Una bio-bibliografía actualizada de Martín Sarmiento: *Catálogo de los pliegos (...) sobre diferentes asuntos*», *Sarmiento. Anuario Galego de Historia da Educación* 6, 69-95.
- SOBREIRA, Fr. Juan ([1792-1797] 1979): *Papeletas de un diccionario gallego. Edición y estudio crítico por José Luis Pensado*. Vol. 1. Ourense: Instituto Padre Feijoo.
- ZARAGOZA PASCUAL, Ernesto (1994): «Abadologio del Monasterio de San Salvador de Lérez (Siglos XVI-XIX)», *El Museo de Pontevedra* 48, 405-436.